

BLUES ÉS ÓCEÁN*Fenyvesi Ottóval Prágai Tamás beszélget*

– *A délvidéki magyar írók azon nemzedékét, amelyhez te is tartozol, összekapcsolja egy közös sorsélmény vagy inkább sorstragédia. „1991. november 18., hétfő – Időközben átjöttem” – írod nyilvános naplódobban, az Ex Symposion egyik számában. Majd ugyanitt bővebben: „1991. november 6-án este hagytam el Jugoszláviát. Éjjeltől már csak a katonai hatóságok engedélyével lehetett volna eljönni a férfiaknak. Én úgy döntöttem, megszakítom a »diplomáciai viszonyomat« azzal az országgal, amely túszként fogva tartja lakosait, korlátozza a mozgásukat, a szabadságukat, és egy esztelen, nacionalista polgárháborúba kényszeríti őket. Most aztán lehet írni. Van idő megsejteni valamit abból, mi is a világ, mi az Isten, hogy mi a dolgunk e földön.” Mit jelent számodra ez a szó, hogy „átjöttem”, és mit jelent ennek a fényében „írni”?*

– A rendszerváltás előtt én nem nagyon kíváncsoztam Magyarországra, amely számunkra egy idegen (orosz) csapatok által megszállt ország volt. Apám és nagyapám komoly ellendrukkerek voltak az oroszokkal és a kommunizmussal szemben, hiszen a felszabadítóként érkező Vörös Hadsereg tagjai mindenféle borzalmakat követtek el a bácskai magyarok körében. Nagyapám állatait és vagyontárgyait elvitték, kifosztották a tanyáját. Később pedig a földjeit vette el a jugoszláv kommunista hatalom. A hatvanas évektől 1989-ig Magyarország elsősorban kultúrát, anyanyelvet jelentett számunkra, de nem „vágyaink országát”. Furcsa, ellentmondásos helyzet alakult ki, hiszen ezekben az évtizedekben Jugoszlávia sokkal izgalmasabb és korszerűbb szellemi kiteljesedést, kalandokat kínált az egyén számára, mint a leigázott Magyarország. Persze nem volt ideális állapot, a kisebbségi lét minden nyúga és baja jelen volt a délvidéki magyarok mindennapi életében, sőt a kivándorlás is napirenden volt, de az ottani magyarok számára nem Magyarország jelentette a „célországot”, hanem Nyugat-Németország, Ausztrália és Kanada. A helyzet a magyarországi rendszerváltáskor és az orosz katonák kivonulásával gyökeresen megváltozott. Egy szabadabb és demokratikusabb ország kezdett körvonalazódni. 1991-ben, amikor kezdetét vette a „délsláv birodalom” felbomlása és elkezdődött a fegyveres konfliktus, sok honfitársammal együtt úgy döntötünk, hogy „átjövünk”, új hazát, új otthonot keresünk magunknak.

Az ember számára otthon jelent az a tér, ahol egy bizonyos időn keresztül élt, amelyhez hozzászokott, és amelyből tulajdon, láthatatlan, belső énje árad. Természetes, hogy az ember kiteszítottnak érzi magát, ha el kell hagynia otthonát, és egy új környezetbe, az ismeretlenbe kerül; eltart egy ideig, amíg hozzászokik az új helyszínhez, s otthon érzi magát benne. Számomra otthon az a ház, amelyben élek, az a falu, ahol születtem és az a város, ahol időm java részét töltöm. Ugyanakkor otthonom a családom, a barátaim világa, az a társadalmi és intellektuális környezet, amelyben élek, a foglalkozásom, a munkahelyem. Otthonom a magyar nyelv, a magyar világfelfogás, a magyar történelmi tapasztalat, a bátorság és a gyávaság magyar megnyilvánulásai. Otthont jelent számomra a magyarságom, nemzetiségem, és semmi okát nem látom annak, hogy ezt miért ne vállalnám. 37 évig a határon túliság is otthonom volt, otthont jelentett számomra műveltségem, neveltetésem, közösségem szokásai. Otthonom volt egy másik ország multikulturális valósága.

A költő ösztönösen ezeket a kérdéseket, dilemmákat is körüljárja. Próbál megtudni valami mélyet saját magáról, a közösségről, amelyben él. Ezek azok a dolgok, amelyek így vagy úgy „lecsapódnak” művében. Azt, hiszem, ez nálam sem történt máshogy.

– Az Új Magyar Irodalmi Lexikon rólad szóló cikkében ez áll: „A symposionisták Sziveri-féle nemzedékének tagja.” Sziveri János költészetéről, úgy vélem, sokáig jelentőségéhez képest kevésbé volt ismert Magyarországon. Kinti tekintélyét minek köszönheti?

– Igen, mi lettünk „a symposionisták Sziveri-féle nemzedéke”, az a csoport, amelyet 1983-ban az akkori tartományi hatalom menesztett a szerkesztőség éléről. A hatalom úgy ítélte meg, hogy a dolgok kezdenek elfajulni, és szükség volna az ellenőrzés megszilárdításra. Mivel Sziveri nem volt hajlandó olyan mértékben együttműködni, ahogy ők akarták, ezért mindenképp új, megbízhatóbb főszerkesztőt akartak a lap élére. A szerkesztőség tagjai közül a többség kitarzott Sziveri mellett. Szolidárisak voltunk, bojkottáltuk az újjászervezett lapot. Szerintem Sziveri János költészetéről a bukás utáni években teljedett ki. A sok szenvedés és dac tette olyan egyedivé és nagyszerűvé, a megszenvedettsége hitelesítette. Számomra Jancsi könyvei közül a 1987-ben az Újvidéki Íróközösség kiadásában megjelent *Dia-dalok* a legkedvesebb. Négy évet várt a megjelenésre, és időközben – a bojkott éve alatt – jobbnál jobb versekkel bővült.

Ami Sziveri költészetének vajdasági tekintélyét illeti, egyáltalán nem beszélhetünk elismertségről. Hiszen 1983 után az újvidéki Forum Kiadó akkori vezetői nem merték megjelentetni a könyvét. Sziveri akkor, velünk (a szerkesztőség többi tagjával, akik nem voltunk hajlandók behódolni a hatalomnak) együtt „bukott ember” volt. A hivatalos kritika és irodalomtörténet számára az ő költészete tabutémát jelentett. Költészetét igazán csak a halála környékén és utána fedezték fel, ekkor íródtnak meg Thomka Beáta, Losonczi Alpár, Zalán Tibor, Szörényi László és Virág Zoltán dolgozatai. Ezek a reflexióknak köszönheti szélesebb körű elismertségét.

– *Az ember gyakran használja az olyan kifejezéseket, ha határon túli magyar irodalomról ír, hogy „kint”, „bent”. Te, aki a jugoszláviai magyar irodalmi mozgalmakhoz, például a meghatározó jelentőségű Symposiumhoz kötődve kezdted költői pályádat, de ’91-ben áttelepültél, hogyan értelmezed ezeket a fogalmakat?*

– Fiatalabb korában az embernek fontosabb a közösség, hogy tartozzon valahová. Nekem olyan szerencsém volt, hogy viszonylag fiatalon nagyszerű csapathoz kerültem, az Új Symposium alkotógardájához. Elsősorban egy csavargó, ténfergő társaság voltunk, a legfontosabbnak a barátság számított. Az alkotással kísérletet tettünk önmagunk definiálására, de az írás ugyanakkor tiltakozást is jelentett számunkra a fennálló értékrenddel szemben. Kezdetben nem nagyon foglalkoztatott bennünket a határon túliság. Viszont a határátkelőtől épp a régi emlékek hatására a mai napig irtózom. A nyolcvanas években egyre inkább szembekerültünk a vajdasági irodalom hivatalosan is szorgalmazott „különutas törekvéseivel”, nem tetszett nekünk a jugoszláviai magyar irodalom meghatározás sem. Azt vallottuk, hogy egyetemes magyar irodalomban kell gondolkodni. Egész idő alatt ott volt a tudatalattinkban valami elemi erővel rendelkező egészhez tartozó vágyakozás, ami később vereséget szenvedett a valóságtól. Érdekes, hogy amikor áttelepültem, megint fontos lett a „kint és a bent”, hiszen ösztöneim inkább a vidéki, magányos út felé sodortak, és inkább a kívülállóságot, az outsiderséget választottam. Távol tartom magam a centrumtól, inkább kívül akarok maradni... Sajnos Magyarországon a vidék szóhoz pejoratív jelentéstartalmak kapcsolódnak. Vidékinek lenni elmaradottságot jelent. Vidéken kevés a pénz, nem lehet karriert csinálni, egy vidéki nem lehet elég versenyképes. Általában szeretem magam olyan helyzetbe hozni, hogy ne legyen annyira jó nekem, elmegyek a szakadék széléig, és onnan

próbálok visszajutni. A vidéki életnek megvannak a hátrányai és az előnyei. Én igyekszem élvezni az előnyeit, azt, hogy az ember kikereszkedi magából a feszültségeket, egy veszébe rohanó civilizáció sálakját, hulladékát. Vidéki komplexus nélkül próbál az ember felvállalni egy életveszélyes szellemi kalandot, kihívást.

– *Beszéljünk kicsit a szerb–magyar irodalmi relációkról. Hogyan kapcsolódott annak idején a jugoszláviai magyar irodalom a jugoszláviai (hasznádjuk most ezt a gyűjtőszót) irodalomhoz?*

– Mi, a Vajdaságban élő alkotók eleve a magyar és a jugoszláv kultúra határmezsgyéjén álltunk. Egyikhez a nyelv által kötődünk, a másikhoz pedig a valóság által. A kettő között feszülő ellentét valamiféle európaiság felé taszított bennünket. A délszláv szellemi élet a hatvanas évektől 1990-ig igen nyitott volt a nyugati kultúrára. Ez főleg azután domborodott ki, hogy Tito szakított Sztálinnal. A vajdasági magyar irodalomba főleg szerb, horvát, szlovén közvetítéssel jutottak el az új és aktuális művészeti törekvések, bölcsesetek és alkotások. Voltak közöttünk olyanok, akiket ez érdekelt és voltak olyanok is, akiket nem. Engem mint fiatal egyetemistát lenyűgözött: hihetetlen gyorsasággal táguló szellemi világba kerültem. Szenvedélyesen szerettem volna otthon lenni a rám zúduló új ismeretek között. Persze ez egy bizonyos szempontból alárendelt szerep volt, hiszen a vajdasági magyar szellemi élet, a nyelvi korlátok és speciális helyzete miatt nem tudott semmilyen viszonytást kifejezni. Inkább Magyarországról nyilvánult meg némi érdeklődés a munkánk iránt. Azért imitt-amott megjelentek műveink szerbhorvát fordításban, különböző antológiák szerkesztői is nyilvántartottak bennünket, és voltak szerb, horvát íróbarátaink, akikkel jó viszonyban voltunk.

– *A szerb irodalom az utóbbi időben jelentős munkákat adott a világnak (elsőként Pavić Kazár szótára jut eszembe). Milyennek látod a szerb irodalmat – tőlünk?*

– A szerb irodalom jelenleg még nincs valami jó passzban. Majd ha megszabadulnak, illetve ha majd feldolgozzák a kilencvenes évek nemzeti traumáit, ámokfutását, akkor megint világszínvonalról beszélhetünk. Ebben a pillanatban még Milorad Pavić is ebben a gödörben van. A jelentősebbek közül néhányan meghaltak, mint például Aleksandar Tišma, Borislav Pekić és Vojislav Despotov, ketten külföldre távoztak: Mirko Kovač elmenekült Belgrádból, miután ott megverték (a horvátországi Rovinjban él), David Albahari pedig Kanadába emigrált. Miodrag Pavlović továbbra is nagyon jó verseket ír,

Boško Ivkovnak pedig nemrég jelent meg egy könyve *Rónaság* címmel magyarul, amelyben leszámol a balkáni démonokkal.

– *Térjünk vissza kicsit a Symposiumhoz. 1983-ban robbantották a szerkesztőséget, hasonló módon, mint nálunk a Jelenkort vagy a Mozgót. Azt hiszem, itthon keveset tudnak erről, mi állt a dolog hátterében?*

– Az Új Symposium tevékenységét mindig is politikai ellenzéki gyanúja övezte. Már a Tolnai-féle nemzedék is felkavarta az állóvizet, hiszen 1971-ben két lapszámot is betiltottak. Az egyikben arról volt szó, hogy a vajdasági magyarok szellemi abortuszt kénytelenek elkövetni, a másikban pedig egy szerb író „Tito-ellenes” szövege volt olvasható. A hetvenes években a szerkesztőség inkább szakmai feladatok felé fordult, bár az sem volt egy nyugodt időszak. Mindenesetre a nyolcvanas évek elején újra felerősödött „a dolgok kimondásának kényszere”. Először Balázs Attila erotikus novellája, aztán az én egyik politikai allűrökkel megspékelt hosszúversem akadt fenn a Forum nyomdában működő cenzúrán. Később csak fokozódott a kritikai attitűd és szemlélet, a társadalmi angazsáltság, valamint a szókimondás. Többek között egyik főbűnünk az volt, hogy megjelentettük Ilylyés Gyula *Egy mondat a zsarnokságról* című versét, amit Zalán Tibor küldött el nekem laponként külön-külön levélben. De kritizálni mertük az újvidéki országos színi fesztivál koncepcióját, Tolnai verset írt egy bebörtönzött szerb költőről. A szerkesztőség publicisztikát közölt a horgosi orgonakoncert miatt elbocsátott magyar tanárok ügyében, akiknek a főbűne az volt, hogy el mertek menni a helyi templomba, hogy meghallgassák egy orgonaművész játékát. Egyszóval nagyon a bögyében voltunk az elvtársaknak. Minden fronton támadtak bennünket. Például egy oktondi kolléga a kanizsai írótaborban rám támadt, hogy miért nem írok én hőskölteményt vagy regényt a második világháború utolsó évében szervezett magyar partizánbrigád dicsőségéről és megpróbáltatásairól.

– *Hogyan alakulhatott ki a Symposium körül a markánsan avantgárd hagyomány?*

– A második világháború utáni vajdasági magyar kultúrából teljes egészében hiányzott a polgári hagyomány, a kultúrának a kifinomult, sokrétű, átszellemlűt, öncélú szemlélete. Köztudott, hogy ’44-ben a jugoszláv partizánok iszonyatos vérengzést rendeztek a délvidéki magyarság körében, megölték a papokat, a tanítókat, a polgári értelmiséget. Sokan el is menekültek. Ebben a légüres térben kellett újjászervezni az életet. A hagyományos értékek eltűntek, új fogódzókat kel-

lett találni. Magyarországon a 20. század elején a klasszikus avantgárd bizonyos szempontból a munkásmozgalomhoz kötődött, gondoljunk csak Kassák Lajos körére, akik közül sokan a tanácsköztársaság bukása után éppen Jugoszláviába emigráltak, és Szabadkán, Újvidéken alkottak. Az avantgárd törekvések a Délvidéken kivívták legitimitásukat, mert a nemzeti kötődések és a polgári értékek eleve gyanúsaknak minősültek. Ezért aztán talán taktikai okokból túlzott szerepet kapott az avantgárd. Kétségtelen, hogy a hatvanas évekbeli magyar irodalmában „élen jártak”: Koncz István, Tolnai Ottó, Domonkos István, Végel László, Gion Nándor, de az irodalomtudomány is kimagaslót produkált: Bori Imre, Bányai János, Bosnyák István, Utsi Csaba. A képzőművészet területén pedig Szombathy Bálint által a legújabb képzőművészeti vonulatok kerültek fókuszba. Az Új Symposiumra mindig is egyfajta markáns, kritikai szellemiség volt jellemző, az irodalommal, a művészettel és a valósággal szemben is. A lap egy új szenzibilitás létrehozását, illetve egy új jugoszláviai magyar értelmiség kinevelését tűzte ki céljául, mint ahogy erről egy korabeli nagy, színes plakát is tanúskodik. A Symposium lényege egy olyan, kicsi és egyszerű dolgokból épülő világnézet volt, amely nem áll össze valami szigorú egységes renddé, hanem intuíciókból, improvizációkból, meditációkból, ellenzékiségből, kisebbségi ösztönéletből és életvitelből alakul valamiféle utópisztikus rendszerré, ha úgy tesszük: „öröközöld” avantgardizmussá.

– *Az óceán, a tenger gyakran felbukkan nálad. Legutóbbi köteted címét találónak érzem: Blues az óceán felett...*

– Számomra az óceán, a tenger központi motívum. Ne feledjük, víz, óceán nélkül nem volna élet a földön, hiszen több milliárd évvel ezelőtt az óceánokban fogant meg valami, ami talán egyedülálló a világmindenségben. Az első, 1974-ben folyóiratban megjelent versem címe *Csend-óceán* volt. A régi és új verseket tartalmazó *Blues az óceán felett*ben is benne van. Áttelepülésem óta ez a negyedik kötetem. 1993-ban jelent meg *A káosz angyala*, 1994-ben a vizuális munkáimat és kollázsaimat tartalmazó *Buzz„Off?!!*, majd 1999-ben az *Amerikai improvizációk* és 2004-ben a *Blues...* Sok mindennel próbálkoztam. Hadban álltam a világgal és a költészettel. Elmentem Amerikába is, hogy az egyik utolsó fiatalkori illúziómmal is leszámoljak: az amerikai álommal. Egy egész ciklust sikerült összehoznom ezekből a tapasztalatokból. Ami újdonság, hogy a fő védjegyem, a hosszúversetek odahagyva, egy ciklus röviddel (mini-versekkel) rukkoltam elő.

Amerika a nagy lehetőségek hazája. Bennem darabokra tört, apró parányi darabokra hullott. A költő általában ismeretlen, magányos ösvényeken jár, s legtöbbször az ösztöneire hagyatkozik. Az ember természetes állapota az üresség, ami aztán az idők folyamán feltöltődik. Az élet jön és átáramlik rajtunk, ha valami megmarad, mert ki akar fejlődni, akár éppen általam, az már kegyelmi állapot. Honnan jön ez a sugallat? Kitől, miért, mikor és milyen intenzitással? Nem tudom. Eszmélődésem kezdetétől én csak annyit tudok: itt vagyok, magyarok a szavak, melyeket anyám szájából tanultam, voltak őseim, akiktől hagyományt örököltem, és valamit el akarok mondani. Azóta néha közlök valamit, néha nem. Általában leltárt készítek világunk állapotáról, érzelmekről, hangulatokról, a széthullás fragmentumairól, megörökítem azt a kevés nem is tudom mit, amit helyettem senki sem mondhat el.

Jelenleg két új verscikluson dolgozom, az egyiknek *Halott vajdaságfiakat olvasva* a címe, a másiknak pedig *Maximum rock and roll*. Néhány évvel ezelőtt erős késztetést éreztem arra, hogy a múlt felé forduljak, s megidézzem néhány halott vajdasági író szellemét. A rockzene pedig régi vesszőparipám, hiszen talán nem véletlenül voltam tizenöt évig lemezlovas az Újvidéki Rádióban. Megpróbálok olyan verseket írni, amelyek az ipari civilizáció tragédiájáról hitelesen vallanak, de talán másról is szólnak, például a lélek rezdüléseiről, a lét elviselhetetlen könnyedségéről, a dühről, a keserűségről, a bánatról, a hiábavalóságról, az örömről, az ellenszegülésről, a gyönyörörről, a hűségéről, a kérlelhetetlenségről, a rombolásról, az újrakezdés reményéről, a világot csupa derűvé változtató optimizmusról. Az idő, a tér és az élet talán véget érhetnek, de a valami mással, mint ezekkel a dolgokkal való azonosulás érzése nem ér véget, hogy van egy Ige, amelyik akár test, akár nem, mindig velünk marad, és hogy képesek vagyunk reflektálni arra, amit mond, s e képességünk az egyetlen értelmes ok az ittlétünkre.